

Isaac Warnsinck, Karl Friedrich Schinkel en de hervorming van de Nederlandse architectuur rond 1840

CHRISTIAN BERTRAM

Isaac Warnsinck, Karl Friedrich Schinkel and the reform of Dutch Architecture around 1840

Isaac Warnsinck (1811-1857), a young Dutch architect, visited Germany on a grand tour through Europe in 1838-1839. During this journey, architectural history captured his attention, as he searched for inspiration for a new, genuinely Dutch architecture. With other Dutchmen, he shared the view that this Dutch architecture had to be an amalgam of traditional Dutch soberness and a new need for architectural representation after the secession of Belgium from the Netherlands in 1831. Warnsinck found this kind of 'quiet grandeur' in the buildings of the Prussian architect Karl Friedrich Schinkel, whom he visited in Berlin. Back home, Warnsinck tried to introduce the Prussian model into the Netherlands.

Isaac Warnsinck (1811-1857) was, samen met Daniël David Büchler (1787-1871), een bestuurder in cultuurzaken, en Carel Marius Storm van 's-Gravesande (1809-1880), genieofficier en leraar aan de Koninklijke Militaire Academie, een van de drie belangrijkste figuren in een beweging die vanaf de jaren veertig van de negentiende eeuw de Nederlandse architectuur naar Duits voorbeeld wilde hervormen.¹ Wat Warnsinck voor de (Noord)Nederlandse architectuur na de Belgische afscheiding in gedachten had was een combinatie van deugdzaam ingetogenheid en soberheid en nieuw zelfbewustzijn, bij voorkeur verwezenlijkt in het Nederlandse bouw materiaal bij uitstek: baksteen. Door andere reizigers en door een Duits plaatwerk wist Warnsinck waar hij hiervoor inspiratie kon opdoen: bij de gebouwen van de overheidsarchitect Karl Friedrich Schinkel (1781-1841) in Berlijn. Op basis van tot nu toe niet gepubliceerde brieven en dagboek aantekeningen van Warnsinck wordt hier een voorbeeld gepresenteerd van een actieve zoektocht naar nieuwe ideeën met als hoogtepunt het persoonlijke contact van Warnsinck met Schinkel.²

1 Het onderzoek naar de Duitse reis van Isaac Warnsinck maakt deel uit van het promotieonderzoek van de auteur bij prof. Auke van der Woud aan de universiteiten te Amsterdam (VU) en te Groningen. De dissertatie met de titel 'Stille Größe: das niederländische Interesse an deutscher Architektur und Architekturförderung im 19. Jahrhundert (Stille Grandeur: de Nederlandse interesse voor Duitse architectuur en architectuurbevordering in de negentiende eeuw)' zal in Groningen worden verdedigd in 2008.

2 Zie voor Warnsinck als architect onder meer: Coert Peter Krabbe, 'Monumentaal en schilderachtig: de gebouwen van het Binnengasthuis', in: Vincent van Rossem en Martha Bakker (red.), *Amsterdam maakt geschiedenis. Vijftig jaar op zoek naar de genius loci*, Amsterdam 2004, p. 135-175; Coert Peter

Begin augustus 1838 stond Isaac Warnsinck, 27 jaar oud, op het punt om op grand tour te gaan. Zijn vader, Willem Hendrik Warnsinck sr., had vrienden van de familie en zijn drie andere kinderen uitgenodigd op zijn buitenplaats 'Willemsoord' te Overveen bij Haarlem, om Isaac uit te zwaaien.³ Willem Hendrik sr., zelf cultureel geïnteresseerd, lid van verschillende culturele genootschappen en een niet onverdienstelijk dichter, had van zijn vader Bernardus (1741-1816) de opleiding tot suikerraffinadeur moeten volgen.⁴ Dat zou zijn zoon Isaac niet overkomen! Isaac had een beroep mogen kiezen naar zijn eigen voorkeur, het beroep van architect. Op zich had Isaac hiervoor in Amsterdam de architectuuropleiding aan de Koninklijke Academie van Beeldende Kunsten kunnen volgen. Maar zelfs het hoofd van deze opleiding, Marinus Gerardus Tetar van Elven, klaagde over het lage artistieke niveau van de architectuurlessen in de jaren dertig van de negentiende eeuw.⁵ Op een hervorming van het architectuuronderwijs wilde vader Warnsinck niet wachten: zijn Isaac kreeg privé-lessen, onder meer van de Amsterdamse stadsarchitect Jan de Greef.⁶ En voor de algemene opvoeding mocht de jongen in 1834 een eerste reis maken langs de Rijn door Duitsland, en vervolgens door Frankrijk naar Engeland.⁷ Voor de romantische Duitse stadjes langs de Rijn met hun kromme straatjes en schilderachtige huisjes kon de jonge architect niet echt warm lopen. De monumentale, neoclassicistische bouwkunst in met name Londen daarentegen lijkt diepe indruk te hebben gemaakt op Warnsinck. En meer nog: Engelse gebouwen in neoclassicistische stijl leken hem vrij vanzelfsprekend ook geschikt voor Nederland. Een van deze gebouwen, het ronde koepelgebouw met tempelfront van het Coliseum in Londen, inspireerde hem in 1836 tot een prijsvraagontwerp voor een nieuw beursgebouw in Amsterdam.⁸

Krabbe, *Ambacht, kunst wetenschap. Bevordering van de bouwkunst in Nederland (1775-1880)* (Zwolle 1998) 119, 127-128; Auke van der Woud, *Waarheid en karakter. Het debat over de bouwkunst, 1840-1890* (Rotterdam 1997) 37-38, 43-44; G. Steenmeijer, 'Warnsinck en Pierson, rijksbouwkundigen avant la lettre', in: C. van der Peet en G. Steenmeijer (red.), *De Rijksbouwmeesters: twee eeuwen architectuur van de Rijksgebouwendienst en zijn voorlopers* (Rotterdam 1995) 149-162, 666.

3 Willem Hendrik Warnsinck sr. (1782-1857) en Cornelia Maria Haakman (1787-1834) hadden de volgende vier kinderen: [1] Jacoba Hermina (1808-1864), [2] Isaac (1811-1857), [3] Henrietta Theodora (1815-1849) en [4] Willem Hendrik jr. (1817-1903).

4 W.H. Warnsinck sr. hierover: 'Het worden van suikeraffinadeur en het daaraan verbonden voordeel, in die dagen, kwam mij voor gevoel en verbeelding voor, te nietig te wezen; maar zielen voor het koninkrijk Gods te winnen, een zaak van groot belang! De vaderlijke onwil om mij te laten studeren hinderde mij en ik achtte mij grootelijks verongelijkt. Ik moest evenwel gehoorzamen, maar het heeft mij menigen traan gekost!'. W.H. Warnsinck, 'Levensbericht van W.H. Warnsinck Bzn.', *Algemeen Nederlandsch Familieblad* 2 (1885) 93-97; cit. 93.

5 Koninklijke Akademie van Beeldende Kunsten te Amsterdam, Afdeling Bouwkunde, No. 7: Memorie betrekkelijk de belooningen, wegens vlijtbetoon der Kweekelingen, in de onderscheidene vakken der Bouwkunde, -aan den Raad van Bestuur ter overweging voorgedragen, door den Directeur der Bouwkundige Klasse der Koninklijke Akademie van Beeldende Kunsten, alhier. Amsterdam, 1 augustus 1836. Amsterdam, stadsarchief, 681-30, Bijlagen notulen RvB 1837.

6 Jan de Greef (1784-1834) was 1820-1834 directeur Stadswerken en Gebouwen in Amsterdam.

7 Van de reis 1837 is het fragment bewaard gebleven van een reisbericht van 60 pagina's: 'Aanteekeningen gehouden op eene reis door Duitschland, Frankrijk, Engeland en Noord-Wales; gedaan in den jare 1834, door Isaak Warnsinck.' Bovendien zijn er uit 1834 zeventien brieven bewaard gebleven van Isaac Warnsinck.

8 Coliseum in Regent's Park, gebouwd 1824-1827, architect Decimus Burton [jun.] (1800-1881).

Inspiratie voor een nieuwe Nederlandse architectuur: Warnsincks reis in 1838

Nu, in 1838, mocht Isaac op kosten van zijn vader zijn blik nog eens verruimen door een grand tour oude stijl. Hij nam in augustus 1838 afscheid van zijn familie op 'Willemsoord' en begaf zich op een reis van zestien maanden door Frankrijk en Italië, en, op de terugweg, door Oostenrijk-Hongarije en de Duitse staten. Interessant is nu, dat hij niet alleen de 'canon' afwerkte van antieke ruïnen, kerken uit de middeleeuwen en palazzi uit de renaissance, zoals 'men' dat deed op een grand tour. Hij ontwikkelde tijdens de reis ook een specifiek interesse voor de artistieke toepassing van ongepleisterde baksteen zoals hij die bij middeleeuwse gebouwen in Bologna, Ferrara, Pavia en Milaan zag. Hier namelijk zag hij de kans om ideeën op te doen voor de Nederlandse bouwkunst. Ten eerste was baksteen in tegenstelling tot marmer en andere natuursteen ook in Nederland in overvloed beschikbaar. Ten tweede was baksteen als het ware een stuk gebakken Nederland en daarom al een nationaal materiaal bij uitstek. En ten derde kon baksteen zonder steenimiterende pleisterlaag en zonder de geëikte proportieschema's en colonnades van het neoclassicisme een rustige schoonheid en monumentaliteit voortbrengen.

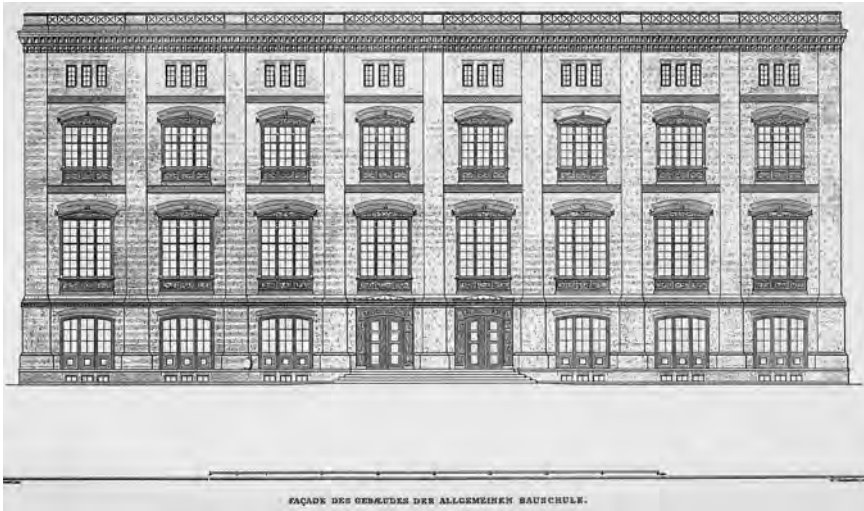
Bleef voor Warnsinck nog de vraag hoe men de schoonheid van middeleeuwse Italiaanse baksteengebouwen kon vertalen naar noordelijker klimaat en naar de eisen van de negentiende eeuw. Om hierover inlichtingen in te winnen week de jonge architect af van de gangbare route van een Nederlandse Italiëreiziger, die via Wenen, München, Ulm en Karlsruhe en vervolgens Rijnaftwaarts richting Nederland liep. Hij week af van de gebaande paden van het cultuurtoerisme en koos uit professionele interesse voor een stad zonder wereldberoemde historische gebouwen: de opbloeiende Pruisische hoofdstad Berlijn. Een stad die tot het einde van de napoleontische tijd in vergelijking met andere hoofdsteden voor architecten betrekkelijk saai geweest moet zijn, maar die vanaf 1820 een snelle ontwikkeling had doorgemaakt. Nog vanuit Noord-Italië schreef Warnsinck op 17 juli 1839 aan zijn vader:

Wat Berlijn aangaat ik zoude het gaarne bezoeken, en het is daarom nogal belangrijk omdat het in hetzelfde geval verkeert als Holland van namelijk geen bouwsteen te hebben, zoodat alles gebakken steen en hout is, hebbende men in de laatste jaren eerstgenoemd materiaal veel verbeterd en tot verscheiden einden aangewend. Suermondt die er geweest is raadde het mij reeds vroeger zeer aan.⁹

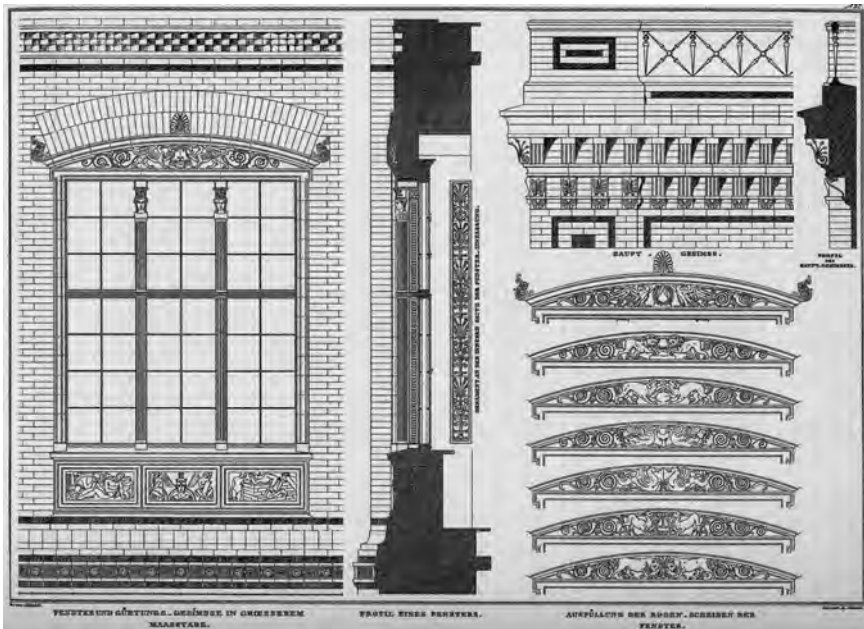
En een week of drie later, op 7 augustus 1839, meldde hij vanuit Verona:

In een mijner vorige [brieven] heb ik U reeds iets wegens Berlijn gemeld en nu toch eens op reis zijnde zoude ik wel gaarne die stad met een bezoeken. Vooral

9 Isaac Warnsinck, reis 1838/39, brief nr. 51, Bologna, 11 juli 1839 [e.v.]. Yman Dirk Christiaan Suermondt (1792-1871) was 1815-1838 muntmeester in Utrecht geweest en vervolgens op reis gegaan door Europa.

Afb. 1 *Gebouw van de Academie van Bouwkunst (Bauakademie) te Berlijn, architect K.F. Schinkel, gebouwd 1832-1836. Plaat uit: C.F. Schinkel, Sammlung architektonischer Entwürfe (1819-1840), (New York [1866] 1989).*

Afb. 2 *Details voor terracottaornamenten voor de Bauakademie, ontwerpen van K.F. Schinkel, uitgevoerd 1832-1836. Plaat 137 uit: C.F. Schinkel, Sammlung architektonischer Entwürfe (1819-1840), (New York [1866] 1989).*

ook uit een technisch oogpunt is dezelve wel belangrijk, daar men er tegenwoordig veel in gebakken steen en gebrande aard ornamenten en versieringen uitvoert; iets dat wel spoedig tot verval van kunst kan bijdragen, maar ook in sommigen gevallen, en vooral voor ons, die geen bouwsteen hebben, van nut en toepassing konde zijn. Hierin munt vooral die Schinkel uit, waarvan J. schreef, dat welligt thans de vermaardste levende architect van Europa is, en wiens werken ik dan ook uit een plaatwerk ken, dat ik bezit, en dat ook nog vervolgd wordt, en die den man van smaak en genie doen kennen, en dus ook daarom zoude ik gaarne Berlijn, dat altoos eene merkwaardige stad is, wel willen bezoeken, terwijl ik in dankbaarheid de mij door U geschonkene vrijheid in deze aanneem.¹⁰

Zoals de Pruisische bouwmeester Karl Friedrich Schinkel in 1805, werd ook Warnsinck in 1839 door de Noord-Italiaanse baksteenbouwkunst attent gemaakt op de esthetische kwaliteiten van baksteen en ging hij vervolgens op zoek naar de negentiende-eeuwse toepassingsmogelijkheden van het materiaal.¹¹ Warnsinck reisde dus naar Berlijn om zelf te zien hoe een ‘man van smaak en genie’ als Schinkel met ongepleisterde bakstenen en terracotta-elementen (*Rohziegelbau*) een esthetische kwaliteit kon bereiken die het materiaal geschikt maakte voor prestigieuze openbare gebouwen zoals een kerk en een academiegebouw in het stadscentrum [afb. 1 en 2]. Met het gebruik van ongepleisterde bakstenen was ook een wedergeboorte verbonden van een constructie die met behulp van kleine stenen grote overspanningen creëerde: de bogenstijlen, met name de zogenoemde *Rundbogenstil*, en – in de jaren '30 voor monumentale gebouwen nog niet zo belangrijk – de spitsbogenstijl, dus de neobaksteengotiek. De *Rundbogenstil* was in 1828 door Heinrich Hübsch theoretisch onderbouwd in zijn boekje *In welchem Style sollen wir bauen?*¹² en door Georg Wagners *Lehrbuch der höheren Baukunst*¹³ uit 1838 in brede kringen – en ook bij Warnsinck – bekend geworden.

Duitse voorbeelden voor een typisch Nederlandse architectuur

Warnsinck beperkte zich in Berlijn niet tot het bestuderen van Schinkels gebouwen, maar vroeg de Nederlandse diplomaat De Perponcher ook om een aanbevelingsbriefje, waarmee hij toegang zou krijgen tot Schinkel.¹⁴ Op 17 november 1839 had Warnsinck succes:

10 Isaac Warnsinck, reis 1838/39, brief nr. 54, Mantua, 5 augustus 1839 [e.v.].

11 Zie voor Schinkels ervaringen in Italië in 1805: A. von Wolzogen (red.), *Aus Schinkels Nachlaß. Reisetagebücher, Briefe und Aphorismen, mitgetheilt und mit einem Verzeichniss sämtlicher Werke Schinkels versehen* deel 1 (Berlijn 1862) 165.

12 H[einrich] Hübsch, *In welchem Style sollen wir bauen? Beantwortet von H. Hübsch, Großherzoglich Badischer Residenz-Baumeister und Mitglied der Baudirection*, Karlsruhe, 1828.

13 Georg Wagner, *Die Aesthetik der Baukunst; ein Leitfadens zum Selbstunterricht und Handgebrauche für Architekten, Maurer-, Zimmer-, Steinmetz-Meister und Freunde der Baukunst; von Georg Wagner, Architekt und Lehrer an der Königl. Sächs. Bauschule zu Dresden*, Dresden en Leipzig, 1838.

14 Henri George [Hendrik Georg] graaf de Perponcher (1771-1856) was van 1815-1842 ‘minister’ der Nederlanden in Berlijn.

Gisteren morgen heb ik Schinkel bezocht, die geene 20 stappen van mij afwoont, in het door hem geordonneerde gebouw van de Bouwacademie, dat geheel in gebakken steen is uitgevoerd, met alle lijstwerken, en ornamenten inclosa.

Het is eene vreemde stijl, naar het middeleeuwsche overgaande, met smaak gedacht, maar eenigzins zwaarmoedig naar mijne smaak. De Opperbouwraad en professor stond juist op het punt van uittegaan, zoodat ik hem niet lang konde ophouden; hij hield mij toch eenige oogenblikken aan de praat, en verzocht mij later, op door hem bepaalde tijd, terug te komen. Ik vond in hem een zeer beleefd, allezins nederig persoon, zonder eenige de minste vertooning of pretensie, en die zelfs eerder iets timidens heeft.¹⁵

Hierop volgden nog een aantal ontmoetingen met Schinkel, die Warnsinck verschillende van zijn ontwerpen liet zien. Isaac schreef naar Nederland: '*betreffende de principes geloof ik niet dat onze idee's veel uiteenloopen*'.¹⁶

In de tweede week van december 1839 keerde Warnsinck terug naar Nederland. Wat hij meenam uit Berlijn was niet alleen zijn verering voor Schinkel als mens en architect en de overtuiging dat mede door Schinkel Pruisen binnen twee, drie decennia uit een achterstandspositie aan de top was komen te staan van interessante architectonische ontwikkelingen. Hij had vooral ook inspiratie opgedaan voor Nederland: het idee dat Schinkel er met name in geslaagd was om bakstenen en terracotta ook voor prestigieuze openbare gebouwen *salonfähig* te maken. En het idee, dat het Duitse voorbeeld in het algemeen en de *Rohziegelbau* à la Schinkel in het bijzonder ook voor Nederland een recept kon zijn, om tot een nieuwe Nederlandse *stille grandeur* in de bouwkunst te komen.

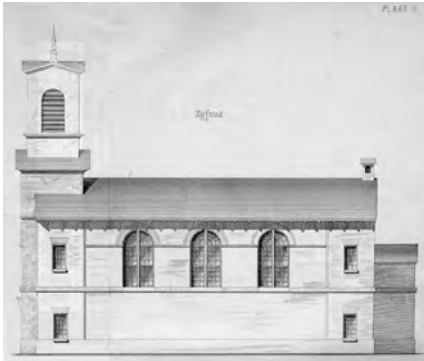
Tien jaar eerder, in 1829, was er waarschijnlijk na zo'n reis weinig gebeurd. Toen was architectonische representatie overzichtelijk verdeeld in het Koninkrijk der Nederlanden: het zuiden, het latere België, hechtte traditioneel meer aan grote architectonische gebaren en kreeg er onder Willem I nog imposante theater- en universiteitsgebouwen bij,¹⁷ het noorden, dat traditioneel een protestantse deugd zag in soberheid, werd ook door Willem I niet lastig gevallen met grootse gebouwen. Nu, in 1839, was de situatie ingrijpend veranderd. In de nasleep van de Belgische opstand ontstond ook in de Noordelijke Nederlanden de behoefte om ook met de middelen van de architectuur een nieuw nationaal zelfvertrouwen te creëren. Geen opzichtige en dure materialen, zoals men dat in Parijs zag, geen enorme façades en zuilenrijen zoals bij Londense gebouwen, maar een synthese uit de traditionele deugdzame soberheid en een nieuwe grandeur: een soort van *stille grandeur* dus. En dat was precies wat Warnsinck in de Berlijnse gebouwen van Schinkel herkende.

Terug in Nederland deed Warnsinck dan ook verschillende pogingen om Nederland te laten delen in zijn Berlijnse ervaringen. Ten eerste mengde hij zich in

15 Isaac Warnsinck, reis 1838/39, brief nr. 69, Berlijn 19 nov. 1839 [e.v.].

16 Isaac Warnsinck, reis 1838/39, brief nr. 70, Berlijn 26 nov. 1839 [e.v.].

17 Willem Bergé, 'Monumenten in België met betrekking tot koning Willem I', in: *Jaarboek Monumentenzorg* (1993) 95-122.

Afb. 3 Kerk te Wilhelminadorp, architect I. Warnsinck, gebouwd in 1840, Detail van plaat II uit: *Bouwkundige Bijdragen* 3 (1845): plaat bij col. 41-46. Vrije Universiteit Amsterdam, bibliotheek.

Afb. 4 Ontwerp van K.F. Schinkel voor een kleine kerk met toren, voor het eerst gepubliceerd in 1827/29. Plaat 36 uit: C.F. Schinkel, *Sammlung architektonischer Entwürfe* (1819-1840), (*New York* [1866] 1989).

1840 met een geleerd traktaat in de discussie over de nieuwbouw van de Amsterdamse beurs, die als eerste testcase werd gezien voor de nieuwe ambities op architectuurgebied. Ten tweede leverde hij in 1840 als architect een klein staaltje van architectuur in de vormtaal van Schinkel: het kerkje van Wilhelminadorp [afb. 3 en 4]. Ten derde probeerde hij eind 1841 samen met anderen een hervorming van het architectuuronderwijs naar Duits voorbeeld van de grond te krijgen. En ten vierde bracht hij als secretaris van de in 1842 gestichte architectenvereniging Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst en als redactielid van de *Bouwkundige Bijdragen* het Duitse voorbeeld herhaaldelijk onder de aandacht.

Toen Warnsinck nog op reis was, had de architect Jan David Zocher j. (1790-1870) een ontwerp ingediend voor een nieuwe beurs. De vormtaal hiervan was geïnspireerd door de Engelse variant van het neoclassicisme, dat zijn voorbeelden ontleende aan de Griekse oudheid. Warnsinck, die in 1836 nog zelf een beursontwerp in die stijl had ingediend, viel nu, in 1840, Zochers 'Grieks van John Bull' aan.¹⁸ Hij wees op het 'verbazend onderscheid tusschen Griekenland en deszelfs gebruiken, en Holland met deszelfs gewoonten'. Hij vervolgde: 'moeten wij niet, op het voetspoor der oude volken, onze gebouwen inrichten naar ons klimaat, onze gewoonten en maatschappelijke behoeften, en vooral naar de materialen die bij ons inheemsch zijn? De natuur heeft ons van de laatsten stiefmoederlijk bedeed; dan kalk en baksteen zijn nationale voortbrengselen, en deze behooren alzo, bij voorkeur, gebruikt te worden.'¹⁹ En hoe

¹⁸ Sculorator [Isaac Warnsinck], 'Tets over het beurs-model van den heer Zocher', *Algemeen Handelsblad*, 31 januari 1840. Het artikel is ook afgedrukt in I. Warnsinck, *Bouwkundige aanmerkingen op het onlangs tentoongestelde model van eene koopmansbeurs, voor de stad Amsterdam* (Amsterdam: L. van Bakkenes, 1840) bijlagen, 41-52.

¹⁹ Warnsinck, *Bouwkundige aanmerkingen*, 24.

je met deze ‘nationale voortbrengselen’ moest bouwen, wist Warnsinck ook: Het was namelijk ‘niets eenvoudiger en beter dan dat wij, zo veel mogelijk, de rondbogenstijl aanwenden, en dus meer het Romeinse en Byzantijnsche volgen, dan het Oud-Grieksche verwringen; daarbij konden wij, even goed als in Berlijn of te Munchen, ornamenten van gebakken klei (terra cotta) aanwenden’.²⁰ Warnsinck had goede argumenten, maar Zocher had invloedrijkere vrienden.

Amsterdam kreeg de ‘beurs van Zocher’ en Warnsinck mocht zijn ideeën in de provincie *en miniature* bij een kerkje verwezenlijken in Wilhelminadorp bij Goes. Warnsinck schreef over zijn kerkje in ‘den eenvoudigsten basiliekvorm’ in de *Bouwkundige Bijdragen*: ‘dat wij bij de zamenstelling van dit ontwerp, het oog gevestigd hielden op vele der fraaije ontwerpen van den eenigen Schinkel, die ons bedunkens, met het schoonste gevolg, den genoemden vorm bij vele zijner geniale gewrochten heeft gevolgd en toegepast’.²¹

Warnsincks tweede belangrijke initiatief was, dat hij in 1841 samen met anderen bij koning Willem I pleitte voor de in Duitsland gangbare combinatie van natuurwetenschappelijke basisvakken, bouwkunde en artistieke en architectuurhistorische vorming.²² Het initiatief van Warnsinck *cum suis* werd in de jaren 1843-1845 opgepakt door Daniël Büchler, een doorgewinterde bestuurder in cultuurzaken, die een traktaat schreef met de titel ‘Waarin ligt de reden van de weinige vorderingen der bouwkunst in ons vaderland, in vergelijking van die bij andere volken, en welke zijn de middelen, om haar bij ons hooger op te voeren’.²³ Büchler was eveneens gefascineerd door Schinkel, maar dan door diens functie als overheidsarchitect met verregaande controlebevoegdheden, ook op esthetisch gebied. Een paar bekwame mannen als Schinkel als rijks- of provinciearchitecten, en de goede smaak zou als het ware van boven zijn intrede doen in de Nederlandse architectuur.

Na de Nederlandse euforie van de jaren veertig werd echter in de loop van de jaren vijftig en zestig duidelijk dat het Duitse voorbeeld niet zo eenvoudig te vertalen was naar Nederlandse verhoudingen: een polytechnische school annex artistieke vorming kwam in de jaren veertig en vijftig niet van de grond en pogingen tot een hervorming van het architectuuronderwijs naar Duits voorbeeld aan de bestaande Koninklijke Akademie van Beeldende Kunsten in Amsterdam liepen op niets uit. Ook het bouwen met ongepleisterde baksteen en terracotta-elementen (‘Rohziegelbau’) bleek zo eenvoudig niet te zijn. De parti-

20 Ibidem, 25.

21 Idem, ‘De nieuwe kerk te Wilhelminadorp’, *Bouwkundige Bijdragen* 3 (1845) col. 45-46. Cit. col. 46.

22 De brief van Warnsinck, Van Dam en Heyninx van 23 december 1841 is afgedrukt in H.H.R. Roelofs Heyrmans (red.), *Gedenkschrift van de Koninklijke Akademie en van de Polytechnische School 1842-1905 samengesteld ter gelegenheid van de oprichting der Technische Hoogeschool* (Delft 1906) bijlage VII.

23 D.D. Büchler, Beantwoording der vraag: ‘Waarin ligt de reden van de weinige vorderingen der bouwkunst in ons vaderland, in vergelijking van die bij andere volken, en welke zijn de middelen, om haar bij ons hooger op te voeren’, in: Holl. Maatsch. van Fraaije Kunsten en Wetenschappen, *Nieuwe werken* 3^e deel, 1^e stuk (1850) V-XIV; 1-112.

Afb. 5 *Gebouw van het Rijksmuseum te Amsterdam, architect P.J.H. Cuypers, gebouwd 1875-1885. Losse plaat uit verzameling van de auteur.*

culiere baksteenindustrie in Nederland kon niet de gelijkmatige kwaliteit en kleur van baksteen en terracotta waarborgen die in Pruisen door de overheid gestimuleerd en door overheidsarchitecten als Schinkel vaak persoonlijk gecontroleerd werd. De pure *Rohziegelbau* met terracottaornamenten was daarom voor monumentale openbare gebouwen in Nederland tot in de jaren zestig van de negentiende eeuw nauwelijks een realistisch alternatief voor het pleisteren. En als je terracottadelen toch met een verflaag moest beschermen en één kleur geven, kon je natuurlijk ook meteen het goedkopere cement gebruiken.

Conclusie

Waren Warnsincks ‘reizende ideeën’ nu op de klippen gelopen? Nee. Zij werden onder meer door Warnsincks medewerker Abraham Nicolaas Godefroy opgepakt en in de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, in het bestuur van de Amsterdamse Kunstakademie en in de *Bouwkundige Bijdragen* steeds weer op de agenda gezet. De discussie over het Duitse voorbeeld, de Rohziegelbau en de rol van de overheid, die Warnsinck en Büchler in de jaren veertig hadden aangezwengeld, wierp echter pas vruchten af na het overlijden van Warnsinck in 1857, preciezer gezegd in de jaren zestig en zeventig van de negentiende eeuw.

Duitsland bleef voor de Nederlandse architectuur tot ver in de jaren tachtig van de negentiende eeuw het voorbeeldland bij uitstek, ook al riep het Duitse

voorbeeld na 1870 groeiend verzet op. Een rijksarchitect à la Schinkel of Van Klenze met verregaande controlebevoegdheden kwam er in Nederland niet, wél ging zich de overheid meer met de architectuur bemoeien: Vanaf 1874 kreeg de Commissie van rijksadviseurs voor de monumenten van geschiedenis en kunst een controlefunctie met betrekking tot de vormgeving van rijksgebouwen, wat echter nu bij particuliere architecten op verzet stuitte.

De overheid nam naar Duits voorbeeld het architectuuronderwijs op het hoogste niveau zelf in de hand en liet het niet langer over aan de stad Amsterdam: de Kunstacademie oude stijl ging dicht en Nederland kreeg in 1864 in Delft alsnog zijn polytechnische school met een architectuuropleiding annex kunstvakken, en met als eerste hoogleraar in de bouwkunst een Duitser uit Beieren, Eugen Gugel. Ook de *Rohziegelbau* voor ambitieuze overheidsgebouwen maakte in verband met inmiddels op gang gekomen innovaties in de Nederlandse baksteenindustrie een doorstart, zoals wij dat bijvoorbeeld bij het Rijksmuseum en het Centraal Station in Amsterdam en bij andere gebouwen van Pierre Cuypers in de jaren zestig, zeventig en tachtig van de negentiende eeuw kunnen zien [afb. 5]. Sterker nog: door Berlage rond de eeuwwisseling voor zijn beursgebouw in Amsterdam gebruikt, geldt de *stille grandeur* van de Rohziegelbau nu als de Nederlandse architectuur bij uitstek.

*Christian Bertram, Tweede Boerhaavestraat 75-3, 1091 AM Amsterdam
c.a.h.bertram@zonnet.nl*